

А. В. Кравченко

Професійна музична освіта в Житомирі: етап становлення

У статті розглядаються музичні освітні заклади, що діяли в Житомирі на початку ХХ століття. Описуються навчальні програми, викладацький склад. Наголошується на високому рівні музичного виховання учнівства в загальноосвітніх закладах.

Ключові слова: музична освіта, концертна діяльність, культурне життя Житомира.

Актуальність дослідження. Важливою складовою культурно-мистецького життя Житомира перших десятиліть минулого століття була музична освіта, високий рівень якої не лише безпосередньо впливав на загальний культурний простір міста, але й готував майбутніх професіоналів, які надалі могли надійно забезпечувати в ньому подальший розвиток музичного мистецтва. Дослідження музичної освітньої системи передбачає аналіз усіх етапів її розвитку, однак зосередимо увагу лише на періоді активного формування, який у Житомирі, в атмосфері бурхливого розвитку всіх форм мистецької діяльності, припав саме на початок ХХ століття.

Метою запропонованої статті є огляд музичних навчальних закладів у зазначений період та визначення їх впливу на подальше становлення музичної освіти в Житомирі.

Деякі аспекти культури міста цього періоду відтворені в працях Н. Бовсунівської, І. Копоть, Г. Мокрицького, К. Шамаєвої. Однак інформація про музичну освіту в цих роботах має загальний характер та подається, як правило, у контексті більш широкої тематики. Тому дослідження специфіки музичної освіти в Житомирі вимагає деталізованого підходу.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ століття Житомир, адміністративний центр Волинської губернії, був значним культурним осередком. Плекаючи давні культурні традиції, митці продовжували їх розвивати: у місті працювало кілька театрів та кінотеатрів, активну діяльність вели численні громадські товариства різного спрямування, існувало кілька концертних залів, що

дозволяло проводити публічні виступи місцевим та приїжджим музикантам, у тому числі й оперним трупам. Про усі прояви мистецького життя докладно повідомляла місцева преса. Саме з цього джерела до нас дійшла первинна інформація про наявність музичних закладів та досягнення в сфері музичної освіти, як загальної, так і професійної. Своєю чергою уточненню, поглибленню та доказовості фактів сприяють матеріали місцевих архівів, спогади очевидців, зафіксовані в літературі, епістоляріях, інтерв'ю тощо.

Музику викладали в усіх загальноосвітніх навчальних закладах: народних та професійних училищах, гімназіях, приватних школах. Кожен з них мав власний хор, у деяких освітніх осередках були й свої оркестри. Для кращої підготовки хористи та оркестранти відвідували індивідуальні заняття з вокалу або гри на музичному інструменті. Варто зазначити, що такі уроки, як правило, проводили високопрофесійні викладачі з консерваторською освітою, які паралельно викладали і в спеціальних музичних закладах. Присутність у загальноосвітніх інституціях таких педагогів сприяла створенню хорових, оркестрових, ансамблевих творчих колективів високого рівня. Музичне життя таких закладів було напрочуд насиченим і захоплювало до своєї орбіти не лише учнів, але й загалом місцевих любителів музики. Так, на сцені приватного восьмикласного Комерційного училища Н. Ремезової виступали не лише його учні та педагоги, але й місцеві музиканти та відомі артисти, які приїжджали до міста на гастролі. Доволі високий виконавський рівень демонстрували й власні творчі колективи училища: хор під керівництвом знаного в місті диригента М. Бернатовича, струнний оркестр, очолюваний О. Філіповим, духовий оркестр під орудою М. Титова. На численних концертах, що влаштовувалися з приводу свят і ювілеїв, учні виконували вельми складні як для непрофесіоналів твори, наприклад, хори Д. Бортнянського, арії та сцени з опер П. Чайковського, романси російських композиторів, інструментальні п'єси та ансамблі.

Насиченій музичній діяльності Комерційне училище завдячувало, насамперед, своєму директорові – Миколі Лятошинському, батькові майбутнього видатного українського композитора Бориса Лятошинського. Історик за фахом,

Микола Леонтійович надзвичайно любив музику, а також розумів її важливе значення у вихованні молоді.

Значний рівень музичної освіти в Комерційному училищі був не поодиноким прикладом. У Першій чоловічій гімназії Житомира також викладалися співи та музика, і хоча ці предмети були необов'язковими, велика кількість учнів наполегливо відвідувала музичні заняття, досягаючи певних успіхів. Для навчання мистецтву хорового співу допускалися здібні учні різних класів, які у вільний від основного навчання час займалися сольфеджіо та іншими музичними дисциплінами, необхідними для розвитку слуху й голосу. Отримавши початкову музичну підготовку, такі учні вступали до основного складу хору.

Окрім хорового колективу в Першій чоловічій гімназії функціонував невеликий оркестр (у складі 15 виконавців). Творчі колективи ставали незмінними учасниками літературно-музичних вечорів, що регулярно проводилися в гімназії. Зазначимо, що у гімназії всі бажаючі мали змогу навчатися сольному співу та грі на музичних інструментах. Це підтверджують дані рапорту (звіт за 1907/08 навчальний рік) М. Гайдая, який працював у гімназії в 1905-1909 рр., де зазначено, що співу навчалось 113 учнів. На музичних заняттях в якості посібників М. Гайдай, в майбутньому відомий український фольклорист і диригент, використовував підручник та музичну хрестоматію М. Єрошенка, що була розрахована на дворічний курс навчання.

У гімназії діяло два хорових колективи. Церковний хор, що формувався з учнів нижчих та вищих класів, маючи в своєму складі 40 хористів, регулярно брав участь у богослужіннях, що проводилися в Гімназійній церкві. Склад світського хору, який регулярно виступав у публічних концертах, розширювався до 50-60 учасників за рахунок залучення осіб неправославних віросповідань [8, лл. 55-55-зв.].

Музична підготовка в загальноосвітніх навчальних закладах виконувала важливу функцію естетичного виховання учнівства, формуючи їх високий культурний рівень, що, природно, мало великий вплив і на загальну мистецьку атмосферу міста.

Професійною підготовкою музикантів займалися спеціальні навчальні заклади – музичні школи та музичні класи. Однією з перших у Житомирі відкрилася приватна музична школа П. Грінберга (1885 р.), навчальний курс якої був розрахований на сім років. Тут викладалися гра на фортепіано, вокал, хоровий спів та теоретичні дисципліни: сольфеджіо, теорія музики, аналіз форм, гармонія й контрапункт, історія музики. Гру на духових інструментах вивчали досить поверхнево – лише для оркестрової підтримки струнних та клавішних. До школи приймалися учні різного віку. У закладі працювали професійні музиканти-педагоги: Я. Вейнберг (фортепіано), М. Єлецька та Д. Чебанов-Лавров (вокал), П. Грінберг (скрипка та теоретичні предмети). Школа користувалася неабияким авторитетом, до деяких її педагогів учнів приймали за конкурсом. Так, у газетному оголошенні про новий набір до школи в 1900 р. вказувалося: «До класу п. Местечкіна можуть бути прийняті не більше ніж п'ять учнів понад наявного комплекту» [7, с. 1]. Така інформація свідчила про професійність та високу популярність серед житомирян викладача фортепіано Л. Местечкіна. Навчання в школі було платним, однак незаможні учні з хорошими голосами могли безкоштовно відвідувати уроки хору [7].

Вихованці школи брали активну участь у концертному житті Житомира. Учнівські концерти проходили у великих залах і за рівнем організації не поступалися концертам професійних музикантів: оголошувалися анонси, друкувалися афіші, вхід був платним, у пресі друкувалися рецензії. Один з таких вечорів відбувся у залі Громадянського зібрання 5 листопада 1900 року. З рецензії, вміщеній у газеті «Волинь», дізнаємося, що особливо вдалими були виступи скрипальки класу П. Грінберга – Горовиць, яка виконала Баладу та Полонез А. В'єтана, та піаністів класу Л. Местечкіна – Вержбицької та Брунс, які виконали Прелюдію Ф. Шопена та Вальс Ф. Шуберта-Ф. Ліста. У концерті також прозвучали Сюїта для 3-х скрипок Германа та «Пісня птахів» з опери «Снігуронька» М. Римського-Корсакова у виконанні ансамблю учнів Грінберга. Рецензент зазначав, що подібні концерти є корисними для молодих музикантів та викликають неабияку зацікавленість публіки [3, с. 2].

У 1898 році в Житомирі було відкрито ще одну приватну музичну школу. Її засновницею стала випускниця музичного училища Київського відділення Імператорського Російського музичного товариства (ІРМТ) Є. Кущевська, яка викладала гру на фортепіано та теоретичні дисципліни (елементарну теорію, сольфеджіо, гармонію, історію музики). Уроки вокалу проводив артист російської опери Д. Чебанов-Лавров. Навчання в школі передбачало проходження трьох курсів, на кожному з яких учень мав займатися не менше року. Учнів приймали без обмеження соціального стану та віку (починаючи від семи років) [2].

За два роки, у 1900-у році, перелік приватних шкіл поповнили фортепіанні класи О. Ружицького. Впродовж дев'яти років (1888-1897 рр.) він керував фортепіанними класами в м. Єкатеринославлі. Кількість учнів цього талановитого та досвідченого педагога сягала трьох десятків. У Житомирі піаніст відкрив класи з аналогічною програмою навчання. Тут працювало три відділення: підготовче з річним курсом, а також дворічні – молодше та старше. За програмою та рівнем освіти п'ять років навчання на цих відділеннях відповідали п'яти курсам Московської консерваторії [1].

Окрім власних приватних фортепіанних класів О. Ружицький заснував музичні класи при Житомирському Артистичному товаристві. Рівень підготовки учнів тут дорівнював шести класам консерваторії. Тут, серед інших, викладали віолончеліст Василь Коломойцев, майбутній учасник косенківського тріо; піаніст і органіст Теофіл Ріхтер, батько славетного піаніста Святослава Ріхтера. Найвідомішим у майбутньому випускником класів, і зокрема самого О. Ружицького, став український композитор Борис Лятошинський.

У класах при Артистичному товаристві традиційно викладалися такі предмети, як гра на фортепіано, струнних (скрипка, віолончель) та духових інструментах (мідних та дерев'яних), сольний та хоровий спів, теоретичні дисципліни, ансамбль, диригування. Програма навчання розподілялася на чотири курси: річний підготовчий, та дворічні нижчий, середній та вищий.

Учасники Артистичного товариства регулярно влаштовували концертні зібрання – так звані «музичні середи», кожна з яких ставала помітною подією в

місті. Тому учні класів при товаристві мали чудову нагоду слухати виступи власних викладачів, а найкращі – навіть музикувати з ними на одній сцені.

Найбільш впливовою музичною освітньою установою в Житомирі на початку ХХ століття стали музичні класи місцевого відділення Імператорського Російського музичного товариства. Великий внесок у заснування як самого товариства, так і класів при ньому зробив російський композитор Володимир Ребіков. Раніше він організував у Москві товариство російських композиторів, потім відкрив відділення ІРМТ та училища при них у Кишиневі й Єкатеринославлі. За його ж ініціативою було створено і Житомирське відділення ІРМТ.

Музичні класи ІРМТ готували виконавців на різних музичних інструментах (фортепіано, струнні та духові інструменти), а також співаків, хорових диригентів, учителів музики. Багато викладачів були представниками солідних музичних шкіл: Берлінської (піаніст В. фон-Фріман), Лейпцизької (віолончеліст Л. Плайер), Московської (Є. Галлі) та Петроградської (С. Прокопович) консерваторій.

У 1911 році класи ІРМТ були реорганізовані в Музичне училище: окрім спеціальних предметів тут викладали так звані «наукові» загальноосвітні предмети за програмою чотирьох класів чоловічої гімназії: Закон Божий, арифметику, географію, загальну історію, російську та іноземні мови (німецьку й французьку). До того ж існувало підготовче відділення для учнів від шести років, у якому навчали грі на фортепіано та скрипці.

Разом із Житомирським відділенням ІРМТ було створено Товариство опіки над незаможними учнями музичних класів, що засвідчило турботу організаторів не лише про навчання учнів, але й про їх повсякденне життя.

Вихованці училища мали широку концертну практику не лише в стінах рідного навчального закладу. У міському театрі в концертному, або навіть у сценічно-театральному виконанні, ставилися фрагменти з опер. Так, 23 січня 1912 року солістами, хором та оркестром музичного училища було здійснено постановку уривків з опер «Вертер» Ж. Массне (1 картина) та «Трубадур»

Дж. Верді (3 дія) [5, с. 1]. Насиченою програмою відрізнявся 1-й симфонічний учнівський концерт 22 жовтня 1915 року. Оркестр училища під керівництвом Л. Местечкіна виконав Увертюру до опери «Руслан та Людмила» М. Глинки, «Ніч у Лісабоні» та «Пляску смерті» К. Сен-Санса. Прозвучали також Скрипковий концерт Ф. Мендельсона, Фортепіанні концерти Л. Бетховена та Е. Гріга [6, с. 1].

Одним з найяскравіших випускників училища став учень директора Л. Местечкіна в майбутньому знаний український композитор Михайло Скорульський, який ще під час навчання впродовж чотирьох років працював викладачем обов'язкового фортепіано. Дирекція відзначала його видатні педагогічні здібності, наявність необхідної авторитетності та сумлінність, завдяки яким клас М. Скорульського був особливо успішним [4, с. 262-263].

На початку ХХ століття було закладене міцне підґрунтя професійної музичної освіти в Житомирі. Високий рівень загальної та спеціальної мистецької підготовки забезпечували викладачі – випускники провідних європейських консерваторій. Важливо, що всі вони одночасно працювали в різних освітніх закладах, а також давали приватні уроки, що підвищувало загальний культурний рівень учнівства Житомира. Післяреволюційні роки були позначені постійними реорганізаціями музичних навчальних закладів: було закрито приватні школи, а громадські багаторазово переформатовувалися згідно вказівок радянської влади. Так, найголовнішими музичними спеціальностями було визнано колективні – хоровий спів та оркестр, натомість увага до сольного виконавства зменшилася, що було також пов'язано із еміграцією багатьох викладачів. Однак освітні традиції, закладені на межі століть, створили надійний фундамент для подальшої пролонгації мистецьких надбань, що й забезпечило належний культурний клімат сьогоденного Житомира, а також високий рівень його професійної музичної освіти.

Література

1. Дело по ходатайству дворянина Александра Ружицкого о разрешении ему открыть в г. Житомире курсы фортепианных классов. – ЦДІАУ, ф. 442, оп. 629, спр. 264.
2. Дело по ходатайству Евгении Кущевской о разрешении ей открыть в г. Житомире музыкальную школу. – ЦДІАУ, ф. 442, оп. 628, спр. 583.
3. [Местная хроника] // Волынь. – 1900. – 7 ноября.
4. Михаил Скорульский. Воспоминания. Письма. Материалы / Михаил Скорульский // Сост. Р. Н. Скорульская. – К. : Музична Україна, 1988. – 326 с.
5. [Объявление о концерте] // Жизнь Волыни. – 1912. – 20 янв.
6. [Объявление о концерте] // Там само. – 1915. – 18 окт.
7. [Объявление о наборе учеников] // Волынь – 1900. – 9 янв.
8. [Отчёт Житомирской Первой мужской гимназии за 1907 г.]. – ДАЖО, ф. 72, оп. 1, спр. 891.

В статье рассматриваются музыкальные образовательные учреждения, действовавшие в Житомире в начале XX века. Описываются учебные программы, преподавательский состав. Делается акцент на высоком уровне музыкального воспитания учащихся общеобразовательных заведений.

Ключевые слова: музыкальное образование, концертная деятельность, культурная жизнь Житомира.

The article deals with the Zhytomyr music educational institutions in the early twentieth century. The subjects and teaching stuff are described. It is emphasized on the high level of the general schools students' musical upbringing.

Keywords: music education, concert activity, cultural life of Zhytomyr.